

Scientific-intellectual roots of the emergence of cultural history

MohammadAmir Ahmadzade (Institute of Humanities sciences and cultural studies,

ahmadzadeamir20@yahoo.com)

ARTICLE INFO

Article History

Received: 2019/11/23

Accepted: 2020/07/05

Key Words:

Cultural,
History,
German,
Tradition,
Marxism

ABSTRACT

The history of culture in Iran has been studied and researched in the framework of historical and sociological knowledge, but the cultural approach to historical categories and subjects does not have much history. "Cultural history" as a scientific approach derived from interdisciplinary studies has become relatively coherent over the past three decades. This event is the result of the accumulation of historians' experiences and the confrontation of contemporary methods and theories and its integration with other sciences, especially cultural studies, anthropology and cultural anthropology. Combining the methods of historical studies with other sciences, especially the social sciences, provided the basis for "historiography" to move away from its traditional methods and give way to "historical research." The diversity of "subject" and "method" in historical studies can be seen more than anywhere else in the important and influential works written in the second half of the twentieth century.give way to "historical research." The diversity of "subject" and "method" in historical studies can be seen.

ریشه‌های علمی- فکری پیدایش تاریخ فرهنگی

محمد/امیر/احمدزاده (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛ ahmadzadeamir20@yahoo.com

چکیده

تاریخ فرهنگ در ایران در چارچوب دانش تاریخ و جامعه شناسی مورد مطالعه و تحقیقات مختلف واقع شده است اما رویکرد فرهنگی به مقوله‌ها و موضوعات تاریخی از پیشینه چندانی برخوردار نیست. تغییر در شیوه‌های مطالعات تاریخی با سایر علوم به ویژه علوم اجتماعی، زمینه‌ای را فراهم کرد تا «تاریخ‌نگاری»، از شیوه‌های سنتی اش فاصله گرفته و جای خود را به «پژوهش‌های تاریخی» بدهد. نوشتار حاضر با روش توصیفی- تحلیلی بر آن است تا به بررسی ریشه‌های اصلی (علمی- فکری) تاریخ فرهنگی بپردازد. دستاورد تحقیق نشان می‌دهد که تاریخ فرهنگی قدیم برآمده از دانش‌ها و سنت‌های فکری قرن هجدهم و نوزدهم بوده و در ذیل جامعه‌شناسی فرهنگ به آن پرداخته می‌شده است و تاریخ فرهنگی جدید نیز ناشی از تحولات میان رشته‌ای در دانش‌های مختلف به ویژه مطالعات فرهنگی، مردم‌شناسی و انسان‌شناسی فرهنگی بوده و باعث تنوع «موضوع» و «روش» در مطالعات تاریخی و آثار مهم نیمة دوم قرن بیستم گردید.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۹۸/۹/۲

تاریخ پذیرش: ۹۹/۴/۱۵

واژگان کلیدی:

تاریخ فرهنگی،

سنت آلمانی،

مارکسیسم علمی،

تاریخ فرهنگی جدید

روبه رو شده بود. در سال‌های پایانی قرن نوزدهم شاهد این هستیم که دانش تاریخ از قالب دیسپلین به سمت مطالعات تاریخی پیش می‌رود و مسئله مورد مطالعه دانش تاریخ کاوش در معناها، ارزش‌ها و هنجارهای جوامع است. در واقع، در این برده از تاریخ شاهد این هستیم که تاریخ به فرهنگ‌های مشخص در طول زمان می‌پردازد؛ اما این روند از تغییرات درون رشته تاریخ به شکل بطبی و تدریجی بود؛ یعنی گرچه حوزه موضوعی مطالعات تاریخی تغییر یافت، اما همچنان هرگونه شناخت و دانش تاریخی را در ارتباط با واقعیت عینی تفسیر می‌کردند.

از سوی دیگر، از دیدگاه مورخان همچنان و بر سبک پیشینیان آنان، دانش تاریخی باید مرز قاطع و محکمی با گفتمان‌های ادبی و علمی دیگر داشته باشد. این امر هرگونه فضای مباحثه و مناقشه دانش تاریخ و اهل آن را با دانش‌های نوظهور دیگر می‌بست و گفتگوی بین آنان را به تأخیر می‌انداخت. از نظر مورخان، این سخن از اندیشه‌ورزی و باور در مورد دانش تاریخ را ویژگی علمی قلمداد می‌کردند. این امر گستالت علمی میان تاریخ و سنت‌های ادبی قدیمی‌تر را بیشتر می‌کرد؛ حال آنکه رویکرد علمی به تاریخ مستلزم آن بود که از تخیل ادبی، اسطوره و... بهره گیرد تا شناختی عمیق‌تر از گذشته تاریخی را به همراه داشته باشد. عامل مؤثر در رشد و اعتلای تاریخ به مثابه یک دانش ایفای نقش کرد مسئله رشد آزادی فکری و بیان آزاد افکار مستقل و عقاید غیرمتعارف در طول انقلاب فرانسه و در ادوار پس از آن بود. بایگانی‌های دولتی و عمومی در کشورهای اروپایی تأسیس شد تا امکان دسترسی آزاد به مجموعه‌های استنادی فراهم گردد و حتی در سال ۱۸۸۳م پاپ لئو سیزدهم در حمایت از این رویکرد جدید در دسترسی به منابع، بایگانی دستگاه کلیسا را باز کرد تا آینین کاتولیک بررسی علمی و تاریخی شود (همیلتون، ۱۳۸۵، ص ۶۴-۶۵).

در سال‌های پایانی قرن نوزدهم و بهویژه سال‌های آغازین قرن بیستم دو تحول مهم مشاهده می‌شود: الف. تحول در تاریخ رویداد محور و روایتی که با محوریت علوم اجتماعی و وارد کردن رویکردهای جامعه‌شناختی به تاریخ صورت گرفت که در نتیجه آن، شاهد ظهور و بروز انواع تاریخ با محوریت علوم اجتماعی و طیفی روش‌شناسی از رهیافت‌های کمی در جامعه‌شناسی و

۱. مقدمه

از تألیف نخستین آثاری که به‌ویژه با عنوان «تاریخ فرهنگی جدید» معرفی شدند، کمتر از سه دهه می‌گذرد. این زمان برای رسیدن به چارچوب‌های دقیق و تعریف‌های روشن، فرصت کمی است. تاریخ فرهنگی جدید، روش به‌نسبت نوینی است که مورخ توجه خود را از «مواضع عینی به بازنمایی‌های فکری» تغییر می‌دهد. در چنین رویکردي، دسته‌ای از منابع و داده‌های جدید -که پیش از این مورخان به آن بی‌اعتبا بودند- مطرح می‌شود که مطالعات مبتنی بر آنها، موجب کشف واقعیت‌های نهفته و تحلیل‌های جدیدی از سنت و گذشته خواهد شد.

درواقع، موضوع یا سوژه در «تاریخ فرهنگی» همان «بازنمایی‌های فکری» است. هر آنچه که قابلیت دریافت این صفت را داشته باشد، می‌تواند موضوع مطالعات تاریخ فرهنگی قرار گیرد؛ اما باید توجه کرد که تاریخ فرهنگی، مطالعه تاریخ اندیشه یا تاریخ فرهنگ نیست. در واقع، تاریخ از پیش برنامه‌ریزی نشده در برابر نظریه تاریخ هدفمند قرار می‌گیرد. برخلاف شیوه‌های سنتی در تاریخ‌نگاری که حوادث و رویدادها یا «نقاط عطف» در تاریخ همواره مورد توجه مورخان بوده، اینجا در تاریخ فرهنگی -روندهای کلان که در فرهنگ زیسته متجلی شده، مسئله مورخ است.

همچنین محور بودن فرهنگی عامله در تاریخ‌نگاری فرهنگی و محور بودن جامعه و مردم در تاریخ‌نگاری اجتماعی، وجه تمایز اصلی میان این دو رویکرد به ظاهر مشابه در مواجهه با مقولات تاریخی است. «مورخ فرهنگی» برخلاف دیگر مورخان -که در جستجوی عینیت تاریخی هستند- در سراسر کارش با «امر نمادین» و «تفسیر امر نمادین» روبرو است؛ حال آنکه مورخ اجتماعی، بیش از آنکه در جستجوی امر نمادین باشد، با عینیت‌ها سروکار دارد.

۲. روند تغییرات دانش تاریخ در آستانه ظهور تاریخ فرهنگی جدید

از بررسی منابع مختلف می‌توان دریافت که پژوهش و نگارش تاریخ در دهه‌های آخر قرن نوزدهم و نیز اوایل قرن بیستم با تردید

غالب بود، اما به تاریخ اجتماعی بیش از گذشته توجه شد. این گروه مورخ-جامعه‌شناسان که بر مدار علوم اجتماعی برای تبیین و تفسیر تاریخ حلقه زده بودند از مکتب تاریخ‌نگاری سیاسی رانکه‌ای فاصله گرفتند.

یک بزنگاه تاریخی و نقطه عطف دیگر در این تحول‌گرایی در عرصه دانش تاریخ با آغاز دهه ۱۹۶۰ شروع شد که در آن مورخان بر مسئله بحران جامعه و فرهنگ جدیدی پرداختند که پس از جنگ جهانی دوم ظهور یافته بود. ازین‌پس، اوضاع و احوال دگرگون شده جامعه اروپایی پس از جنگ برجسته شد و عصر امپراتوری‌ها پایان یافت (لیشت‌هایم، ۱۳۷۲، ص ۱۱-۲۳). موضوعات مهمی همچون جنس، نژاد، قومیت، سبک زندگی و... به عنوان مسائلی مهم برای پژوهش تاریخی، توجه مورخان را به خود جلب کرد. بدین‌ترتیب، می‌توان این دوره را عصر پایان روایت‌های کلی و جامع در پژوهش‌های تاریخی نامید. بورکهارت یکی از برجسته‌ترین افرادی به شما می‌رفت که با نگارش کتاب فرهنگ رنسانس در ایتالیا سعی بر آن داشت تا تفسیر کلان و کلی گویانه از تاریخ را به زیر بکشاند و روایتی جدید و عمومی ترا بر صدر بنشاند (بورکهارت، ۱۳۷۶، ص ۴۳-۴۷).

تاریخ جدیدتر سعی در به چالش کشیدن تاریخ‌نگاری سنتی داشتند که محور مطالعه خود را شرح حال نخبگان سیاسی و اجتماعی قرار داده بود. تاریخ جدید در صدد برجسته‌سازی نقش بخش‌هایی از مردم در تحولات تاریخی بود که مدت‌ها نادیده گرفته شده بودند. این سخن از تاریخ‌نگاری ضمن به کارگیری انواع گوناگون از منابع تازه به طرح پرسش‌های متفاوت و ایجاد تحول در موضوعات و ابیه‌های معرفتی با دیدگاهی نو پرداخت؛ تاریخ از نگارش سرگذشت شخصیت‌های سیاسی و حاکمان و نظامیان به سمت نگارش و پردازش تاریخ دیوانگان، تاریخ چوپانان، تاریخ دردان و تاریخ روسپیان متمرکز شد.

توجه و تحلیل پدیده‌های اجتماعی و ذهنی جایگزین پژوهش با محور خاندان‌های حکومتگر و شخصیت‌ها شد. این دیدگاه جدید بر این باور بود که ما یک تاریخ نداریم؛ بلکه تاریخ‌ها داریم و این موضوع بر نکته‌ای مهم دست گذاشته بود که باید بر نمودهای ثبات و تحول در تاریخ (گسست‌ها و پیوست‌ها) توجه

ساخთارگرایی مکتب آنال و نیز تحلیل علمی مارکسیستی هستیم. این سخن از تغییرات در رویه و رویکرد مورخان یا جامعه‌شناسی-مورخان ناشی از این بود تا ویژگی علمی تاریخ نیز به روش علوم طبیعی نزدیک‌تر شود. بدین‌ترتیب، اگرچه محور بررسی تاریخ‌نگاری سنتی بر کنشگری و نقش عاملیت قهرمانان تاریخی استوار بود، اما از این پس، تاریخ‌نگاری متأثر از علوم اجتماعی بر آن بود تا بر ساختارهای اجتماعی و فرایندهای دگرگونی اجتماعی به عنوان حوزه مطالعاتی دانش تاریخی تمرکز نماید. این اقدام یک جهش در تغییرات روش‌شناختی و حوزه مطالعات تاریخ به شمار می‌رفت؛ به گونه‌ای که با نقد تاریخ‌نگاری قهرمان محور سنتی بر کاربست روش تبیینی و تعمیم‌های ساختارگرا در تحلیل رخدادهای تاریخی پرداخته شد؛

ب. مسئله دیگر آنکه در تاریخ‌نگاری سنتی روند خطی یا تکخطی رخداد باعث باورمندی اهل تاریخ به مسئله تداوم و استمرار می‌شد؛ این در حالی بود که تحولات جدید بر مسئله تکثر تاریخ‌ها یا تکرشناختی در تفسیر رخدادها تأکید داشت. رویکردها و رهیافت‌های تاریخ سنتی در اوخر سده نوزدهم با چالش مواجه شدند (نوذری، ۱۳۷۹، ص ۲۶۶). رانکه گرچه بر تاریخ سیاسی به عنوان واحد تاریخ و مسئله اصلی آن تمرکز کرده بود، اما کارهای او ابتدا به عنوان سرمشق تاریخ‌نگاری حرفه‌ای قلمداد شد؛ اما با شروع سده بیستم مورخان نسبت به رویکرد و روش تاریخ‌نگاری رانکه‌ای در فرانسه و بلژیک و حتی آلمان انتقاد کردند که تاریخ‌نگاری او بر رویدادها و قهرمانان و شخصیت‌های محوری استوار است و از اوضاع و احوال اجتماعی غفلت می‌کند.

در واقع، در سده بیستم هرچه نقش و اثربخشی گروه‌های مختلف و اجزای گسترده‌تر جامعه در تحولات پرنگ می‌شد، تاریخ‌نگاری ایجاد می‌کرد که بر نقش جمعیت و احوال عمومی جامعه بپردازد. به دیگر سخن، ازین‌پس این گروه مردمان گمنام بودند که به خلق حماسه‌ها و رخدادهای تاریخی می‌پرداختند و برای روایت جامع تر از تاریخ بر آن شدند تا از علوم اجتماعی به عنوان جزئی جدنشدنی برای کار مورخان بنگرنند. آنری بر در فرانسه و مارکسیت‌ها در این موضوع هم عقیده بودند که هر چند تا پس از جنگ جهانی دوم گونه‌های تاریخ سیاسی بر حرفه مورخان

زندگی و تجربه روزمره مطرح شد. بدین ترتیب، توجه به تاریخ زنده و تاریخ اکنون در تاریخ‌نگاری فرهنگی شکل گرفت که این امر به معنای درخشش و افجعای بینایدین در نگارش تاریخ بود؛ زیرا گروههای مختلف جامعه به دنبال آن رفته‌اند که هویت خود را فراتر از آن چیزی استخراج کنند که در تاریخ کلی، سنتی و ملی بود. از این حیث، تاریخ‌نگاری دهه ۱۹۶۰ تا چهار دهه پس از آن نیز چار افول نشد؛ بلکه با محوریت مطالعات فرهنگ بر غنای تحقیقات تاریخی افزود.

۳. تاریخ فرهنگی و نسبت آن با ادبیات و زبان

براساس مطالب پیش‌گفته، موضوع و مسئله تاریخ از توجه به ساختارها و فرایندهای اجتماعی به فرهنگ در معنای زندگی روزمره تحول یافت. تعداد زیادی از مورخان در چند دهه پیش به این باور رسیدند که تاریخ با ادبیات ارتباطی نزدیک دارد تا با علم به معنای تجربی آن. براساس این، مورخ همواره در جهانی می‌اندیشد که دریافته‌های او به زبانی مقید می‌شود که با آن کار می‌کند. مسئله این بود که زبان به واقعیت و شناخت تاریخی ما شکل می‌دهد و آن را متحول می‌کند. موضوع نقش زبان در خلق معرفت تاریخی به‌طور مشخص در اوایل دهه ۱۹۶۰ با نظریه‌های زبان‌شناسی ادبی مطرح شده بود؛ اما در دهه ۱۹۶۰ پرنگتر شد.

در این میان، در سال ۱۹۱۶م فردینان دو سوسور از زبان به مثاله سامانه‌ای خودپسایاد می‌کرد و چند دهه بعد در ۱۹۶۰ رولان بارت و در دهه ۱۹۷۰م هایدن وايت بر ویژگی ادبی متون تاریخی و عناصر داستانی تأکید کردند که در زبان است. به گفته این زبان‌شناسان تمام واقعیت تاریخی در متن است که از طریق زبان، بازنمایی شده است. زبان این واقعیت‌های تاریخی را می‌سازد. بنابراین، زبان نقش خشی در انتقال واقعیت تاریخی ندارد. برخی از انسان‌شناسان فرهنگی همچون کلیفورد گیرتز معتقد بودند که فرهنگ‌ها هم متن هستند و این گونه نیست که متن صرفاً صورتی نوشتاری داشته باشد (Geertz, 1973, P. 32).

در رویکرد زبان‌شناسان، متن فراتر از قصد و تیت نگارنده همواره وجودی چندلایه و متناقض و در نتیجه مستقل از مؤلف

کرد. مکتب آنال با تأکید بر حوزه‌های موضوعی جدید و نیز تأکید بر روش‌های ترکیبی در این راستا پیش رفت به گونه‌ای که مورخان آنالی از جمله مارک بلوخ و فرنان برودل ضمن پرداختن به تاریخی که اوضاع و احوال عمومی را روایت می‌کرد از تاریخ روایی که بر توالی و استمرار رویدادها تأکید داشت، سر باز زدند. در دیدگاه برودل زمان تاریخی در هر برهه‌ای دارای سرعت و آهنگی متفاوت است. برودل از رویکرد ساختارگرایی لوی اشتراوس تأثیر پذیرفته است. این رویکرد برودل به زمان تاریخی به‌گونه‌ای بود که ژاک لوگوف از تفاوت زمان یک کشیش با یک بازرگان در سده میانه نام می‌برد. اشاره این دو به طور عمدۀ به زمان تاریخی وبالنده است و نه زمان تقویمی و چرخنده که تفاوت دو جامعه پیشاصنعتی و صنعتی را تمایز می‌کند (Jacques Le Goff, 1980, p43).

در مکتب آنال به مطالبات بخش‌هایی از مردم توجه شد که پیش از آن در روایت‌های تاریخی کنار گذاشته می‌شدند. در این میان، پرداختن به زنان و اقلیت‌های قومی به روایتی گسترده‌تر از تاریخ‌های تازه منجر شد. نسل اول مکتب آنال شامل مارک بلوخ و لوسین فور بر حوزه‌های اقتصاد، جوامع، تمدن‌ها و اقليم‌شناسی تمرکز کرده و از سیاست در تاریخ دوری کردند؛ توجه مورخ به ذهن و روح به مثابه تاریخ. ظهور تاریخ روانی از دستاوردهای نسل اول مورخان آنال است. فور بیشتر بر رویکرد روان‌شناسانه محض توجه داشت و نگرش او براساس روان‌شناسی تاریخی بود؛ اما بلوخ بیشتر به انسان‌شناسی تاریخی گرایش داشت.

اصطلاح تاریخ از پایین بر تاریخ‌نگاری جدیدی استوار بود که روایت تاریخ زنان و گروههای خاموش را پررنگ و اثربخشی آنان را در تاریخ نشان دهد. آنچه که با اوچ‌گیری مکتب تاریخ‌نگاری آنال و به‌ویژه در نسل‌های دوم و سوم رخ داد، عبارت بود از حرکت از مطالعه جامعه به سوی مطالعه فرهنگ. به‌دیگر سخن، اگر تاریخ‌نگاری که براساس علوم اجتماعی مطالعه جامعه را جایگزین مطالعه سیاست و تاریخ‌نگاری رانکه‌ای کرد، این مکتب آنال و تحولات پس از آن بود که فرهنگ را دال مرکزی برای تحلیل روبنای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... قرار داد.

با این دگرگونی در ماهیت دانش تاریخ که به تغییرات مهم در رویکرد و رهیافت‌ها هم انجامید، تاریخ به مثابه اوضاع و احوال

بلکه گسترهای معنایی داشتند (ایگرس، ۱۳۸۹، ص ۱۷). مورخان دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ اهمیت فرهنگ را در فهمیدن رفتار سیاسی-اجتماعی از انسان‌شناسی آموختند. از این‌رو، مطالعات انقلاب فرانسه جهت‌گیری‌های تازه‌ای یافت. در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰م نیز تأکید بر تفسیرهای مبتنی بر فرهنگ، زبان، نمادها، مناسک در نوشهای مورخان جایگزین رویکردهای مارکسیستی شد که براساس طبقه و عامل‌های اقتصادی تفسیر می‌کردند.

یکی از مهم‌ترین ممیزات تاریخ فرهنگی جدید برخورداری از رویکرد انتقادی بود که برای این کار و با هدف تفسیر فرهنگ‌های محلی بیشتر به بهره‌گیری از یافته‌های تجربی متمرکز بودند. کارهای پژوهشی از دهه ۱۹۷۰ به بعد بر اهمیت فرهنگ و فرایندهای گسترده اجتماعی تأکید داشت؛ زیرا رویدادهای تاریخی این دهه‌ها نشان دادند که نمی‌توان فرایندهای اجتماعی را نادیده گرفت.

از دیگرسو، نسبت دادن هر ارزشی به تمدن غرب تضعیف شد و این امر نگاه و رویکردی که تاریخ را همچون فرایندی یگانه (unique) نگریستن را شکست. بنابراین، تاریخ ملت‌ها و گروه‌های خارج از تمدن غرب نیز اهمیت یافت. این درحالی بود که رانکه تاریخ جهان را همانا تاریخ اقوام ژرمن و لاتینی و تاریخ اروپای غربی می‌دانست و معتقد بود چین و هند گاهنامه‌ای طولانی دارند و در بهترین حالت از تاریخ طبیعی برخوردارند

(Leopold Von Ranke, 1973, P.46)

لامپرشت به تردید در دو اصل اساسی تاریخ‌پژوهی یعنی تردید در نقش اصلی دولت و نیز تأکید بر افراد و رویدادها در تاریخ کلاسیک پرداخت؛ نمادگرایی و توجه به تاریخ به مثابه امر نمادین باعث شد تا اشکال نامکتوب تاریخ، نمادها، بناهای تاریخی، سنت‌های اجتماعی و فرهنگ در کنار تاریخ مکتوب از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شوند. علم تاریخ با ارزش‌ها و نیت‌های انسانی پیوند نزدیک پیدا کرد و تأکید می‌شد که تاریخ در چارچوب فرهنگی-اجتماعی دیده شود.

موضوع رابطه بین شناخت و واقعیت در زبان‌شناسی از اهمیت زیادی برخوردار بوده است. در قرن نوزدهم که دانش تاریخ به عنوان رشته‌ای حرفه‌ای و علمی دقیق شناخته شد،

است. در این راستا، رولان بارت منکر تفاوت میان تاریخ و ادبیات (واقعیت و خیال) شد. این امر باعث شد تا هرگونه نقد واقع‌گرایی تاریخی با نقد جامعه و فرهنگ جدید پیوند بخورد و محوریت زبان و خشی نبودن آن را به مثابه شبکه‌های نمادین معنایی مورد توجه قرار دادند. مورخ همواره از استعاره‌های ادبی بهره می‌گیرد و هر متنی از ویژگی استعاری برخوردار است که این مسئله، تاریخ را به مثابه یکی از گونه‌های متعدد روایت ترویج داد. رواج این سخن از رهیافت‌ها به تاریخ باعث شد تا مسئله عینیت تاریخی به عنوان عینیت مطلق و علمی مورد تردید قرار بگیرد (روژه شارتیه، تابستان ۱۳۷۷، ص ۱۰۱-۱۳۰).

در رویکرد پست‌مدرن‌ها از جمله فوکو تاریخ نه یک استمرار بلکه با گسترهای و شکافهایی همراه است. این تغییرات در نوع نگاه و فهم تاریخی متأثر و برآمده از جامعه و فرهنگی در حال تحول بود. بدین ترتیب، اول آنکه، مسئله تاریخ از ساختارهای اجتماعی و فرایندها به موضوع فرهنگ در معنای زندگی روزمره متحول شد؛ دوم اینکه تاریخ از طریق توجه به حوزه عمومی از سیماهای انسانی تر برخوردار شد؛ زیرا تاریخ براساس کاربرست رویکرد جدید خود صرفاً به مردمان زورمند و نخبگان سیاسی و اجتماعی توجه نداشت؛ بلکه مردم عادی و گروه‌های خاموش و کم‌اهمیت گذشته را نیز به عنوان حوزه مطالعه تاریخ به شمار آورد. آثار و نتایج ترویج و توسعه این رهیافت نو تاریخ‌نگارانه آن بود که تاریخ از مطالعه فرایندها و ساختارهای کلان اجتماعی و سیاسی به سمت تأکید بر واحدهای اجتماعی کوچک حرکت نماید که این خود به توسعه نگاه خرد به تاریخ و شکل‌گیری تاریخ‌نگاری خرد انجامید (برک، ۱۳۹۴، ص ۱۰۵-۱۱۴).

افزون براین، با توسعه دانش تاریخ از حیث روشنی و موضوعی نیز رویه رو هستیم؛ تاریخ جدید در اثر تأکید بر فرهنگ روزمره با حوزه‌هایی همچون انسان‌شناسی گیرتری ترکیب شد. گیرتز نیز انسان را گرفتار تارهای معنایی می‌دانست که خود تئیله است و منظور او از این تارها، فرهنگ بود. تحلیل فرهنگ به عنوان علمی تفسیری و در پی معنا بود (Geertz, 1973, p5).

از دیدگاه تاریخ فرهنگی جدید، نهادهای اصلی همچون دولت، کلیسا و... رنگ باخته بودند، متن‌ها دیگر شفاف نبود و

می‌شدند، حال، بیش از پیش همچون محصولات فرهنگ و به منزله جامعه ارتباطی شناخته می‌شوند. این تأکید بر محوریت زبان در بخش‌های قابل توجهی از تاریخ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی راه یافت. اگرچه وجهه مبالغه‌آمیز چرخش زبانی باعث می‌شد تا تاریخ به نشانه‌شناسی تقلیل یابد و جامعه به مثابه فرهنگ، و فرهنگ همچون شبکه دلالت تلقی شود؛ اما مورخانه هم بودند که زبان را همچون ابزاری برای نزدیک شدن به واقعیت اجتماعی- فرهنگی می‌نگریستند. کلیفورد گیرتز (انسان‌شناس فرهنگی) در ترویج رویکرد نشانه‌شناسی به فرهنگ در مطالعات تاریخی بسیار مؤثر بود. او همچون وبر انسان را متعلق در تارهای معنا می‌بیند و این تارها، فرهنگ هستند. اوروش تفسیری را برای جستجوی معنا به کار برد (Geertz, 1973, p5).

البته گیرتز راه خود را از طریق گرایش به روش توصیف نزدیک به کلی از وبر متفاوت کرد. او برداشت نشانه‌شناسانه از فرهنگ را به عنوان تاریخ ارائه می‌دهد؛ هرچند که مورخ نبود. مقاله او درباره جنگ خروس‌ها در میان قوم بالی نمونه بسیار مهمی از نگرش و روش گیرتز به امور عینی است. او فرهنگ را در چارچوب فرایندهای اجتماعی نمی‌بیند که در جامعه بالی روی می‌دهد. حاصل کار گیرتز ورود دوباره ذهنیت یا تخیل انسان‌شناس به موضوع کار اوست.

در روش تفسیری او روشن است که فرهنگ را دیگر نمی‌توان به مثابه متنی محصور در خود نگاه کرد؛ بلکه باید آن را در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در حال تغییر نگاه کرد و از طریق نمادهایش به آن نزدیک شد. گیرتز در مقاله جنگ خروس‌ها در صدد بازآفرینی فرهنگ عامه است و از این حیث، اغلب مورخان فرهنگی به او تمسک جستند. راینهارد کوزلک آلمانی یکی از این مورخان است که به مطالعه در زمینه تاریخ اندیشه سیاسی در آلمان پرداخته است. او به روش هرمنوتیکی پیش می‌رود و به متن‌ها به‌گونه‌ای می‌نگرد که حاوی مقاصد مؤلفان است؛ اما کوزلک در دانشنامه هفت جلدی که در سال ۱۹۷۳ م به راه افتاد به بررسی معنا و تحول مفاهیم سیاسی- اجتماعی در آلمان بین سال‌های ۱۷۵۰ تا ۱۸۵۰ پرداخت.

مورخان بر آن بودند تا نگارش تاریخ را از عنصرهای بلاغی آن آزاد نمایند. با وجود این، تاریخ هرگز کیفیت‌های بلاغی و ادبی خود را از دست نداد. از این‌رو، رانکه معتقد بود که تاریخ فقط علم نیست؛ بلکه هنر است و این دو (تاریخ و زبان بلاغی- ادبی) از هم جدا نمی‌باشند (Ranke, 1973, p.33-34).

گرچه در علم جدید از زبان به مثابه وسیله انتقال شناخت معنادار یاد می‌شود، اما بر عکس، فردینان دوسوسور زبان‌شناس سوئیسی معنا را کارکردی از زبان می‌داند و نه اینکه زبان وسیله انتقال معنا یا واحدهای معنایی باشد. در واقع، انسان از زبان برای انتقال اندیشه‌ها بهره نمی‌برد؛ بلکه آنچه که انسان می‌پندارد با زبان تعیین می‌شود. در این باره می‌توان گفت که ساختارهای زبانی را انسان تعیین نمی‌کند؛ بلکه برای او تعیین می‌شوند. این خواشن از کاربست زبان در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ در بحث‌های رولان بارت در فرانسه شروع شد و به روش ساختارگرایانه ژاک دریدا انجامید (Berman, 1988, P67).

از منظر نظریه زبان، متن محصور در خود است نه اینکه به واقعیت خارجی ارجاع دهد و این مسئله افزون‌برتر متن ادبی در مورد متن تاریخ‌نگارانه هم صدق می‌کند. رولان بارت معتقد بود که با توجه به اینکه متن‌ها به واقعیت ارجاع ندارند، از این‌رو بین حقیقت و خیال هیچ تفاوتی وجود ندارد (بارت، ۱۳۷۵، ص ۳۲). آنچه مهم است فقط متن است و متن نه تنها مستقل از جهان خارج است؛ بلکه مستقل از پدیدآور نیز هست. فوکو در این باره گام‌های پیش رونده‌ای را برداشت؛ زیرا او معتقد بود که باید پدیدآور را به مثابه عاملی در تولید و شکل‌گیری متن کنار گذاشت. به دنبال این باور، او تأکید داشت که نه تنها پدیدآور

ناید می‌شود؛ بلکه قصیدت و معنا نیز از متن ناید می‌شود. فوکو و دریدا استدلال می‌کردند که چون متن متأثر از پیش‌فرضهای ایدئولوژیک نگارنده است، از این‌رو باید متن را از پدیدآور آزاد کرد. تأثیر نظریه زبان‌شناسی بر مطالعات تاریخی در فرانسه و آمریکا به‌گونه‌ای بود که به خلق مفهوم چرخش زبانی انجامید. محور اصلی چرخش زبانی، در شناخت اهمیت زبان در تشکیل جوامع است. بدیگر سخن، ساختارها و فرایندهای اجتماعی که به مثابه عامل‌های تعیین‌کننده جامعه و فرهنگ دیده

شدند تا اطلاعات و داده‌هایی درباره تغییر نگرش‌ها نسبت به مرگ و مذهب به دست آورند. این اقدامات باعث گشودن شبکه معناها و ارزش‌هایی شد که جوامع را منسجم می‌کرد.

بدین ترتیب، پژوهش کیفی در دهه ۱۹۷۰ م در مطالعات تاریخی در فرانسه نقش مهمی داشت و این پیش‌فهم را تقویت کرد که مطالعات تاریخی در صورتی می‌تواند رضایت‌بخش باشند که داده‌ها و یافته‌های خود را با زبان کمیت و روش کمی جمع و تدوین نمایند. درنتیجه مورخ نسل سوم مکتب آنال یعنی امانوئل لاروی لا دوری در ۱۹۷۳ م بر این باور بود که تاریخی که کمیت‌پذیر نباشد، نمی‌تواند ادعا کند که علمی است

(Emmanuel Le Roy Ladurie, 1979, p.15)

۵. مکتب تاریخ‌نگاری آنال و نقش آن بر رشد روش و رویکردهای تاریخ فرهنگی

مکتب آنال از پایان جنگ جهانی دوم از شالوده و چارچوبی مشخص برخوردار شد. این حلقه از مورخان فرانسوی قرن بیستم از مقام و اهمیتی منحصر به فرد برخوردارند؛ آنان بر تاریخ با محوریت علوم اجتماعی تأکید داشتند و برخلاف بسیاری از پیشینیان و آیندگان به نسبی بودن و چندلایه بودن زمان تاریخی باورمند بودند. مورخان مکتب آنال مفهوم تاریخ خطی و دارای مسیر را به طور عمده کنار گذاشتند. بیشتر مورخان آنالی به جای یک زمان تاریخی، تکثیر از زمان‌ها را در کنار هم می‌بینند که این امر در ساختار کتاب برودل درباره مدیترانه به تفصیل آمده است.

با کنار گذاشتن زمان خطی، ایمان و اعتماد به برتری فرهنگ غربی فرو ریخت. آثار تاریخی هر کدام از تاریخ‌نگاران مکتب آنال بیانگر و بازتاب پیش‌فرض‌های نظری آنان در باب تاریخ و حوزه مورد مطالعه‌شان است. مؤسسان این مکتب لوسین فور و مارک بلوخ بودند. این دو در سال‌های ۱۹۰۸ تا ۱۹۰۹ م در آلمان درس می‌خواندند. گرایش‌های لوسین فور بازتاب تربیتی متفاوت با تربیت مورخان آلمانی بود. در فرانسه برخلاف آلمان، جغرافیا از جایگاه مهمی در مطالعات تاریخی برخوردار بود. دولابلاش در اواخر قرن نوزدهم رشته جغرافیا را در فرانسه تأسیس کرد؛ اما دانش جغرافیا در فرانسه هم سمت‌وسوی تاریخی

بنای کوزلک در این مجموعه مقالات این بود که از راه تحلیل زبان سیاسی-اجتماعی بتواند تحول اجتماعی و سیاسی نهادهای پیشامدرن تا دوره مدرن را دریابد. او به همراه همکارانش در نگارش این دانشنامه به تحلیل سیاسی با رویکرد و تأکید بر نمادها پرداختند که بر نقش تعیین‌کننده زبان در شکل دادن به آگاهی تمرکز شده بود. چرخش زبانی در مطالعات تاریخی در چند دهه گذشته برای تأکید کردن بر نقش عامل‌هایی مطرح شده که زبان در میان آنها از جایگاه اساسی برخوردار است (کلارک، ۱۳۹۶، ص ۷۳-۷۴).

۴. تاریخ‌نگاری فرانسوی و تأثیر آن بر تحولات دانش تاریخ

مورخان فرانسوی برخلاف مورخان آلمانی بهتر توانستند که میان تاریخ‌نگاری و علوم اجتماعی رابطه برقرار نمایند که این امر ناشی از محیط سیاسی متفاوت فرانسه با دیگر کشورهای اروپایی بود. هرچه در آلمان تاریخ اجتماعی در موضع دفاعی قرار گرفت؛ اما در فرانسه جامعه‌شناسی به نقد پژوهش‌های تاریخ‌نگاری سنتی پرداخت که نقد امیل دورکیم بر مرتبه علمی تاریخ یکی از مهم‌ترین نقدها بود. او تاریخی را که فقط به امور جزئی پردازد به دور از مرتبه علمی دانست و کوشید برای جامعه‌شناسی، اطلاعاتی فراهم نماید. از منظر دورکیم، مورخی جامعه‌شناس است که به تأویل و تطبیق دست می‌زنند (دوس، ۱۳۹۶، ص ۳۹). کاربرد روش‌های کمی در پدیده‌های اجتماعی در فرانسه و انگلستان ثبت شد. درواقع، در بخش مرتبط با تاریخ سیاسی سعی بر آن شد تا رابطه رفتار انتخاباتی را با متغیرهای اجتماعی برقرار نمایند. درنتیجه، جمعیت‌شناسی تاریخی خود را همچون رشه‌ای کمی ثبت کرد. روش‌های کمی به تحلیل پیشرفت‌های اقتصادی کمک کرد و از آنها برای کشف جنبه‌هایی از فرهنگ و نگرش‌ها و الگوهای رفتاری بهره گرفته می‌شد. در فرانسه پیشینه‌های کلیسا برای کشف اطلاعات درباره تشکیل خانواده، تولد، ازدواج، مرگ و دارایی تحلیل شد و روش‌هایی که مبنای جمعیت‌شناسی تاریخی قرار گرفتند به ارائه داده‌های مربوط به سن ازدواج و اعمال نامشروع و نیز در مورد رفتار جنسی پرداختند. مورخان در فرانسه به بررسی و تحلیل هزاران وصیت‌نامه مشغول

تاریخ‌نگاری مکتب آنال چهار نسل متفاوت دارد. درواقع، نگرش آنالی‌ها در طول هشتاد سال یکسان نبوده است؛ بلکه در هر نسلی از آنان دگرگونی‌هایی رخ داده که برآیند تغییرات و محیط فکری است که در آن زیسته‌اند. جغرافیا همواره بخش مهمی از تاریخ‌نگاری مکتب آنال است؛ اما این جغرافیا، جغرافیای انسانی آگاه به تعامل فرهنگ و محیط طبیعی است. بلوچ در کتاب تاریخ روستایی فرانسه که در ۱۹۳۱ چاپ شد به دنبال بازسازی الگوهای استفاده از زمین در قرون میانه و پیامدهای فرهنگی آن بوده است. او بر نقش عوامل مادی و نیز نقش پدیده‌های مذهبی تأکید دارد؛ اماً به پدیدارهای تاریخی بهمثابه بخشی از ذهنیت جمعی از منظر انسان‌شناسی توجه کرده است. آنچه که در اندیشه و روش‌شناسی فور تأثیر بسزایی داشته عبارت است از سنت فرانسوی انسان‌شناسی فرهنگی که نمایندگانی همچون مارسل ماس، لوی برول، و لوی استروس داشته است و نیز متأثر از رهیافت‌های جدید نشانه‌شناسی و زبان‌شناسی بوده است. از دیدگاه بلوچ برای تحلیل جامعه یا فرهنگ، نشانه‌شناسی به مراتب مهم‌تر از اقتصاد است و او همچنان که در کتابش نشان داده است هر فرهنگی سامانه‌ای از معناهایی است که خود را در زبان و نمادگرایی منعکس می‌کند.

برودل با مطالعات خود توانست راهی را برای ترویج و رشد تاریخ کمی در دهه ۱۹۶۰ و پس از آن هموار نماید. از منظر برودل که مهم‌ترین مورخ نسل دوم آنالی‌هاست کمیت‌گرایی و توجه به ساختارهای اجتماعی و مسائلی مانند جمعیت و پول در تحلیل تاریخی اهمیت دارند. او به مسائل و موضوعاتی همچون مسکن، خوراک و پوشاش، معماری داخلی، تزئینات، مدد و آشپزی بهمثابه تاریخ توجه می‌کند و آنها را در ذیل عناصر اصلی فرهنگ مادی بر می‌شمرد. آنالی‌ها به تدریج و به‌ویژه از دهه ۱۹۶۰ تحقیقات مربوط به تاریخ اجتماعی فرانسه پررنگ کردند. تأکید بر داده‌های کمی به‌ویژه در مطالعات جمعیتی یک ناحیه ویژگی کارهای نسل سوم مکتب آنال بود. این مطالعات براساس داده‌های آماری صورت می‌گرفت و لادوری در کتاب دهقانان لانگودک که در ۱۹۶۶ منتشر کرد به تحلیل آماری از رشد جمعیت و

داشت و هم جهت‌گیری فرهنگی. وی در کتاب خود با عنوان جغرافیای انسانی از جبرگاری جغرافیایی راتسل اندیشمند معاصر آلمانی اش اجتناب می‌کرد. جغرافیای مورد نظر دولابلاش بر سنت و حلقه مورخان آنالی پس از فور تأثیرات عمیقی داشت. مورخان آنالی افرون بر توجه به دانش جغرافیا از رهیافت جامعه‌شناسی دورکیم نیز ارتقا می‌کردند. از منظر دورکیم موضوع اصلی علم جامعه باید هشیاری اجتماعی باشد که او مراد از آن را به بررسی هنجارها، آداب، رسوم و مذهب منحصر می‌کرد.

در مکتب تاریخ‌نگاری آنال می‌توان پیوندهای نزدیکی بین دانش جغرافیا، اقتصاد و انسان‌شناسی را نیز دید؛ این در حالی بود که در سنت آلمانی بر مسئله دولت، اداره امور و حقوق و قوانین به عنوان موضوع و مسئله تاریخ‌نگاری تأکید می‌شد. لوسین فور و مارک بلوچ اهمیت زیادی به نقش ساختارهای ناشناخته در تحلیل رخدادهای تاریخی از جمله نقش عواطف و تجربه‌های موجود در ذهنیت جمعی قائل بودند که مسئله و موضوع انسان‌شناسی تاریخی بود. ازین‌رو، در سال ۱۹۴۶ عنوان مجله خود را به سالنامه اقتصادها، جامعه‌ها و تمدن‌ها تغییر دادند که تأکید بیشتری بر وجه میان‌رشته‌ای کار تاریخ‌نگارانه‌شان بود.

موقعیت آنال پس از جنگ جهانی دوم با توجه به گرایش به رهیافت‌های تازه تاریخ فرهنگی و اجتماعی تثبیت شد. آنال دانش تاریخ را با علوم اجتماعی به عنوان علم انسان تلقی می‌کردند که اجزا و حوزه‌های موضوعی آن را اقتصاد، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، زبان‌شناسی، نشانه‌شناسی، علوم ادبی، هنرها و روان‌کاوی تشکیل می‌داد. مارک بلوچ در کتاب خود با عنوان جامعه زمین‌دار (۱۹۳۹-۱۹۴۰م) نیز به نقش سیاست در تحولات بی‌توجه نبود؛ بلکه نقش اساسی نیز برای آن قائل بود؛ اماً رهیافت او به مناسبات زمین‌داری مبتنی بر انسان‌شناسی بود.

برودل در کتاب هویت فرانسه که در ۱۹۸۷ نوشته است به بررسی تاریخ ملی می‌پردازد؛ اماً نه با مرکزیت تاریخ سیاسی و تاریخ مرکز محور (تاریخ پاریس)؛ بلکه براساس تکثیرگرایی به تعریف نواحی می‌پردازد. در این کتاب بر دگرگونی تأکید نشده بلکه بر فضای جغرافیایی، تداوم فرهنگ، و ذهنیت روستایی در فرانسه قرن بیستم استوار شده است.

جهان معاصر خود و از سوی دیگر، تأکید بر فرهنگ و نمادها برای فهم سنت‌های جدید بود. آنال گرچه به جهان پیشامدرون و دوران پیش از انقلاب فرانسه به عنوان ابُره پژوهشی خود متمرکز بود، اما به تدریج و به‌ویژه با نسل چهارم به حوزه‌های موضوعی دنیاً جدید و معاصر خود هم توجه کرد.

۶. سنت تاریخ‌نگاری آلمانی و رویکرد فرهنگی آن

در آلمان، مکتب اشملر به بررسی نخستین رویکرد تجربی بزرگ خود درباره اوضاع و احوال زیست کارگران و مطالعه جایگاه فرهنگ صنعتگران در سده‌های میانی پرداخت. سپس لمپرشت مجزا از مکتب اشملر اما با همان سیاق و روش در دهه ۱۸۸۰ م به نگارش کتاب تاریخ اقتصادی دره مُزل در سده‌های میانی پرداخت و زیرعنوان کتاب خود را فرهنگ مادی قرار داد. در پایان قرن نوزدهم هم چند فلسفه‌نوکانتی از جمله دیلتای، ویلهلم ویندلباند و هاینریش ریکرت بر آن شدند تا برای علوم انسانی یا فرهنگی از روش‌شناسی واضح‌تری استفاده کنند.

آنان روش‌های یکه‌نگرانه یا فردیت‌بخش (در مقابل مفهوم‌های تعمیم بخش علوم طبیعی) را به مثابه ابزار دستیابی به شناخت و معنای اعمال انسانی در محیط‌های واقعی فرهنگی-اجتماعی و تاریخی به کار بردن. دیلتای از غرق کردن خود در موضوع مورد مطالعه به عنوان روش تجربه یاد می‌کرد. و بر در ۱۹۰۴ در مقاله‌ای به دنبال جامعه‌شناسی تفہمی بر آن بود تا به بررسی جامعه و فرهنگ پردازد. از دیدگاه وبر تفاوت بین جامعه‌شناسی و تاریخ زیاد نبود؛ بلکه او معتقد بود که جامعه‌شناسی بیش از پیش، تاریخی است. از منظر وبر پرسش‌هایی که عالم علوم اجتماعی طرح می‌کند، بازتاب ارزش‌هایی است که باور دارد؛ هرچند که باید در راه عینیت بر بی‌طرفی خود بکوشد (وبر، ۱۳۹۷، ص ۱۱۲-۱۱۵).

تاریخ اجتماعی و اقتصادی در آلمان بر جنبه‌های اداری و قانونی تأکید داشت؛ اما لمپرشت به پیوندهای نزدیک بین ساختارهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و الگوهای اندیشه و رفتار در ناحیه جغرافیایی و فرهنگی توجه خاصی داشت. تاریخ فرهنگی در نیمه سده نوزده با ویلهلم ریل شروع شد. او تاریخ بر

قیمت‌های خوارک پرداخته است (Ladurie, 1979, p 285). در ادامه این کنشگری‌های آنالی‌ها می‌توان از فیلیپ آریه سخن گفت. او که کتاب‌هایش با عنوان سده‌های کودکی و نیز کتاب ساعت مرگ مارابه ترتیب در سال‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۸۱ منتشر کرد، در این آثارش به مسئله ذهنیت‌ها در اروپای اوایل عصر مدرن پرداخته و منابع پژوهش خود را براساس متون ادبی و هنری استوار کرده است. درواقع، نسل سوم مکتب آنال هم از حیث روش‌شناسی و هم از منظر حوزه‌های موضوعی مورد مطالعه به جهش‌هایی دست یافت. در این باره پرداختن مورخان نسل سوم آنال از جمله رُبر ماندرو، ژاک لوگوف و ژرژ دوبی به مسئله و موضوع تاریخ ذهنیت‌ها قابل تأمل است؛ زیرا از یکسو هنر و ادبیات (فرهنگ عامه، آداب و رسوم) به منابع اصلی برای بازسازی ذهنیت‌های گذشته ارتقا یافته و از سوی دیگر، توجه ماندرو به مسئله سحر و ساحری و عادت‌های فکری گروه‌های اجتماعی فرانسه و نیز پرداختن دوبی و لوگوف به مسئله حیات مذهبی و بازرگانی و نظامی مردمان قرون میانه باعث شد تا مطالعات در باب مسئله ذهنیت‌ها و نقش آن در تاریخ متحول شود. آنان با خوانش و مطالعه وصیت‌نامه‌ها و براساس کاربست روش تحلیل آماری توانستند رویکردی جدید به فرهنگ مادی داشته باشند (دوس، ۱۳۹۶، ص ۱).

بدین ترتیب نسل سوم مکتب آنال نقش مهمی در رشد گرایش‌ها به علوم اجتماعی کمی و کاربست آنان در تاریخ ایفا کردند. گفتمان نسل سوم مکتب آنال عبارت بود از تمرکز بر پدیدارهای فرهنگی و نمادین و رویکرد انسان‌شناسانه به تاریخ که از دل آن تاریخ فرهنگ مادی پدید می‌آید و نوربرت الیاس چهره شاخص این رویکرد است. این نسل فرهنگ را به جای سیاست و جامعه‌نشاند و آن را عامل تغییر تاریخ برشمود.

نسل چهارم آنالی‌ها از جمله آندره بورگیه، ژاک روول و برنار لپتی به انسان‌شناسی تاریخی و اقتصاد حرکت کردند و تغییری که در عنوان مجله آنال دادند بیانگر این تغییر مسیر هاست که عنوان فرعی اقتصاد، جامعه و تمدن به تاریخ و علوم اجتماعی افزوده شد. وجه بارز تألیفات و تحقیقات مورخان این نسل (نسل چهارم) از یکسو پرداختن به حوزه‌های موضوعی و مسئله‌مند

۱۹۷۰ م منتشر شدند، بر آن شد تا بر علوم اجتماعی تاریخی متمرک شود و کوشید از این علم خوانشی را ارائه بدهد که با نظریه انتقادی مکتب فرانکفورت پیوند یابد.

تحقیقات ولر از یک سو تاریخ را به صورت علمی اجتماعی درمی‌آورد و از سوی دیگر، معتقد بود که پژوهش علمی و عمل اجتماعی ارتباط نزدیکی با هم دارند. از منظر او، علم اجتماعی تاریخی (تاریخ اجتماعی) باید به بررسی و تحلیل پدیده‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی پردازد و فرهنگ اجتماعی- فکری را در گستردگیرین معنا دربرگیرد. درواقع، گرچه ولر مضمون اصلی مطالعات تاریخی را تحول پیش‌روانده ساختارهای اجتماعی می‌داند، اما بر این باور است که مورخ مسئولیتی سیاسی دارد.

بدین ترتیب، می‌توان گفت که تاریخ‌نگاری آلمانی تأکید ویژه‌ای به روابط درونی سیاست و جامعه داشت. ولر فرهنگ را به مثابه مجموعه‌ای از تعاملات نمادین و انسان‌شناختی تفسیر می‌کند. او فرهنگ را در قالب نهادهایی چون کلیسا، مدرسه، دانشگاه و دیگر سازمان‌های رسمی بررسی کرده است. او در کتابش با عنوان تاریخ اجتماعی آلمان اغلب به شرایط زنان و جایگاه قانونی و اقتصادی آنان می‌پردازد؛ همان‌طور که بخش‌هایی را به طور مفصل به بررسی زندگی روزمره، جنسیت، زنان و... اختصاص داده است. به تدریج نیز شاهد این هستیم که در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ م توجه تاریخ‌نگاری آلمان از عوامل و نقش مؤلفه‌های اقتصادی در تفسیر پدیدارهای تاریخی به اهمیت مؤلفه فرهنگ و زیرشاخه‌های آن معطوف کرد.

گام بعدی تحول در تاریخ‌نگاری آلمانی را توجه به اوضاع و احوال جمعیت‌های ناشناس دربرگرفت. بررسی سرگذشت نامه‌های فردی معدنکاران در این راستا انجام می‌شد و مورخان با توجه به این سنت از موضوعات می‌کوشیدند امید و رویای این اقشار را بازسازی نمایند که این کار را با مصاحبه‌های عمیق انجام می‌دادند. منابع اصلی آنان داده‌های سخت تجربی بود و از منابع ادبی، هنری و فرهنگ عامه استفاده نمی‌شد. هرچه این روند رو به پیش رفت، شاهد حرکت تدریجی از تاریخ‌نگاری جنبش طبقه کارگر به سوی تاریخ اجتماعی کار در آلمان هستیم که بنیان

پایه قوم‌نگاری را در جوامع تاریخی محلی دنبال کرد؛ حال آنکه تا آن زمان این رویکرد بیرون از حوزه مطالعاتی تاریخ قلمداد می‌شد. ریل بر زندگی روزمره و آداب و رسوم مردم عادی نیز تأکید داشت.

در آلمان دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ م شاهد رشد و شکوفایی علم اجتماعی هستیم که تلقی از این علم اجتماعی، توجه بیشتر به فرهنگ بود نه الگوهای اقتصادی. مطالعات تاریخ در آلمان پس از جنگ دوم جهانی متأثر از میراث فکری اندیشه علم اجتماعی از یک سو و بحران شکست‌های آلمان در دو جنگ جهانی بود. مورخان آلمانی گرچه به الگوهای علوم اجتماعی گرایش یافتد، اما برخلاف مورخان دیگر کشورها همچنان به سنت‌های پژوهش و اندیشه تاریخی پایبند بودند که بخشی از علت آن را مسائل سیاسی آلمان پساجنگ باعث می‌شد.

آلمن‌ها نگاهی مثبت به تاریخ اجتماعی نداشتند؛ بلکه به جای آن به مسئله دولت و امور بین‌المللی به مثابه تاریخ می‌پرداختند که این امر ناشی از بسترها سیاسی اتحاد آلمان در دوره بیسمارک بود. مخالفت با تاریخ اجتماعی و علوم اجتماعی در جمهوری وايمار ادامه داشت. گرایش به علوم اجتماعی در آلمان غربی پس از سال ۱۹۴۵ م تریت دانشگاهی یافت. محور و مسئله اصلی بررسی این مورخان آلمانی همانا رویارویی انتقادی با گذشته تاریخی بود. از این‌رو، مورخان این برره تاریخی برخلاف مورخان فرانسوی، سیاست را محور اصلی مطالعه خود قرار دادند؛ با این تفاوت که نسبت به نسل گذشته مورخان، که سیاست را به نیروهای اجتماعی و مسائل مدرن سازی، پیوندی عمیق می‌دادند و براساس این به تحلیل مسائل می‌پرداختند.

فریتس فیشر با انتشار کتاب هدف‌های آلمان در جنگ جهانی اول در سال ۱۹۶۱ م مبنایی برای طرح بحث‌های انتقادی عمیق نسبت به گذشته آلمان در جمهوری فدرال تعریف کرد. اثر فیشر گرچه از حیث منبع شناسی و بهره‌گیری از منابع بر متن و اسناد دولتی اتکا داشت، اما از این منابع تیجه‌گیری متفاوتی ارائه می‌داد. بنابراین، در نگاه مورخان آلمانی هرگونه مطالعه تاریخی به مثابه ابزاری برای بررسی گذشته اجتماعی ملی آلمان نگریسته می‌شد. هانس اولریخ ولر در آثارش که در اواخر دهه ۱۹۶۰ و دهه

میخانیل باختین در انسان‌شناسی تاریخی و نشانه‌شناسی دهه ۱۹۳۰ م تلاش‌های ماندگاری کرده است. با این تلاش‌ها نظریه رسمی مارکسیستی توانسته بود برای تاریخ اجتماعی پرسش‌هایی را طرح نماید. در شوروی، مورخان به مسائل فرهنگ مادی توجه داشتند و در آلمان شرقی در اوخر دهه ۱۹۷۰ طرح‌هایی آغاز شد که به مطالعه میان‌رشته‌ای اقدام کرده بودند و از تاریخ اقتصادی و اجتماعی به سوی جنبه‌هایی از فرهنگ، خوارک، پوشک، عماری پلی زدند که شباهت فراوان با کارهای مکتب آنال داشت. در این مطالعات، تأکید بر جمعیت کارگر در آموزه‌های مارکسیستی، انگیزه مطالعه زندگی طبقه کارگر را ایجاد می‌کرد. بررسی تاریخ طبقه کارگر در شوروی و آلمان شرقی شامل تاریخ جنبش کارگران سازمان یافته، سوسیال دموکرات‌ها تا سال ۱۹۱۷ بود که بخش عمده آن را تاریخ سیاسی دربرداشت و به نقش طبقه کارگر در موقعیت‌های انقلابی می‌پرداخت. این سخن از تاریخ‌نگاری برخلاف ادعاهای عموماً تاریخ نخبگان و تاریخ از بالا بود.

در انگلستان بین سال‌های ۱۹۴۷ تا ۱۹۵۶ م تشکیلات رسمی مورخان حزب کمونیست وجود داشت که از جمله آنان، ادوارد پی تامسون و اریک هابسیام بودند. در سال ۱۹۵۲ م مجله «گذشته و اکنون» توسط مورخان مارکسیست انگلیسی تأسیس شد. این مجله در صدد بود تا با علاقه به جامعه و فرهنگ از جایگاهی همچون مجله آنال برخوردار شود. بحث‌های زیادی در آن درباره بحران اشرافیت و نقش طبقه در انقلاب درگرفت. یکی از مهم‌ترین آثار تاریخی جنبش تاریخی مارکسیستی که بر نقش فرهنگ مردم تأکید داشت کتاب ساختن طبقه کارگر انگلیس از ادوارد تامسون بود که در ۱۹۶۳ منتشر شد. تامسون در اثر خود به دفاع از فیلسوفان ساختارگرای فرانسوی به‌ویژه لویی آلتوسر پرداخت که بر جنبه‌های علمی مارکسیسم تأکید می‌کردند (Thompson, 1978, pp.380-383).

او در کتاب خود به رد سه مفهوم اصلی مارکسیستی پرداخته است: الف. تامسون تقدیم نیروهای اقتصادی را رد کرد؛ ب. عینیت روش علمی را مورد تردید قرار داد؛ ج. به طرد ایده پیشرفت پرداخت. با وجود این، عناصر مهمی از مارکسیسم در رویکرد تامسون باقی مانده و از این حیث مورد انتقاد

اساسی داده‌های آنها را تجربه‌های زندگی افراد تشکیل می‌دادند. به این ترتیب، تاریخ شفاخی و بازسازی زندگی نامه‌های فردی از اهمیت زیادی در تاریخ‌نگاری برخوردار شد (Peter Burke, 1991, P 42-66).

مورخان آلمانی در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ سعی در ترکیب مطالعه ساختارهای اجتماعی و فرایندهای اجتماعی با ساختارها و فرایندهای فرهنگ و الگوهای زندگی کردند. دو اتفاق بسیار مهم در این مقطع تاریخی در تاریخ‌نگاری آلمان رخ داد: از یکسو، بر موضوعاتی همچون خانواده، جنسیت، و نوجوانی به مثابه اُبژه معرفت تاریخی تأکید شد و از سوی دیگر، از روش‌های کمی استفاده گسترده‌تری کردند. این روند در مورخان گروه وین به رشد حوزه‌های موضوعی تاریخ اجتماعی منجر شد؛ به طوری که تاریخ خانواده، مسائل بلوغ و جنسیت در ذیل کارهای تحقیقاتی تاریخی آن گروه قرار گرفت.

۷. الگوی تاریخ‌نگاری مارکسیستی و نقش آن در ظهور و بروز تاریخ فرهنگی

مارکسیسم نقش مهمی در ظهور علم تاریخ جدید و تاریخ‌نگاری فرهنگی داشته است. مارکس معتقد است که گرچه صورت‌های عینی که فرایند تاریخی به خود می‌گیرد، متأثر از عمل سیاسی است، اما مسیر کلی فرایند تاریخی را روشن می‌دانست. پیش از جنگ جهانی اول مکتبی متشكل از مورخان اقتصادی و اجتماعی به وجود آمده بود که با مارک بلوخ و لوسین فور در ارتباط مستقیم بود. در سال ۱۹۲۶ م مجله‌ای در لهستان تأسیس شد که گرایش‌های آن بسیار به تاریخ اقتصادی و اجتماعی آنال شبیه بود. کار مؤسسه تاریخ فرهنگ مادی در لهستان که رویکردی مارکسیستی داشت با گرایش‌های آنال به فرهنگ مردمی هم‌خوانی کامل داشت. برخی آثار مکتب لهستانی با مقدمه فرنان برودل به فرانسوی ترجمه شدند و از سوی دیگر، مورخان مارکسیست لهستانی از روش تاریخ‌نگاری آنالی در کشف معنای نمادین اوزان در سراسر تاریخ غرب بهره برdenد.

در اتحاد جماهیر شوروی آثار مهمی منتشر شد که از حیث نظریه و روش باب گفتگو با مورخان غیرمارکسیست را باز کرد.

فرنان برودل در دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ م در کتاب ساختارهای زندگی روزمره نوعی از تاریخ زندگی روزمره را به جای تاریخ علم اجتماعی پیشنهاد کرده بود (Braudel, 1981, p46).

از منظر مورخان زندگی روزمره، موضوع اصلی مطالعات تاریخی از آنچه آنان کانون قدرت می‌نامیدند به حاشیه‌ها رفت. توجه آنان به مسئله زیان و بهره‌کشی از مردمان باعث تفکیک این سخن از تاریخ‌نگاری باستهای قدیم رمانتیک تاریخ زندگی مردم همچون قوم‌شناسی قرن نوزدهمی ویلهلم ریل شد. از منظر این مورخان اگر کسی بخواهد به شرح و بررسی تاریخ گمنامان پیردازد باید یک تغییر رویکرد و روش‌شناختی داشته باشد و آن اینکه تاریخ را نه یک فرایند کلی و یگانه یا روایتی بزرگ بلکه آن را همچون جریانی چندسویه بینند؛ یعنی نه تاریخ بلکه به تاریخ‌ها باورمند باشد.

در دهه ۱۹۷۰ م پرنگ شدن نقش فرهنگ به مثابه زمینه‌ای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در تاریخ‌نگاری ثبت شد. این امر با کارهای سترگ مورخان نسل سوم مکتب آنال صورت گرفت. ژرژ دوبی با نگارش آثاری درباره ازدواج، تداوم اسطوره‌های ملی و ساختار اجتماعی زمین‌داری و نیز ژاک لوگوف با نگارش درباب روش‌فکران و روحانیان در این مسیر پیشگام بودند. در آثار این دو می‌توان دو ویژگی را یافت: از یکسو، نقش روایت در تاریخ‌نگاری پرنگ شد و از سوی دیگر، افراد و بررسی احوال شخصی آنان از اهمیت دوچندان نسبت به گذشته برخوردار شد (Duby, 1993, p9-11. Le Goff, 1993, p24).

طرح تاریخ با محوریت فرهنگ رایج، در دهه ۱۹۷۰ در ایتالیا و انگلستان رواج بیشتری یافت؛ به طوری که در کتاب‌هایی مانند فرهنگ رایج در اروپای اوایل عصر جدید از پیتر برک، جامعه و فرهنگ در فرانسه اوایل عصر جدید از ناتالی دیویس، پنیر و کرم‌ها (عالی آسیابانی در قرن شانزدهم) اثر کارلو گینزبورگ می‌توان نقش و جایگاه پراهمیت دین در تحولات را مشاهده کرد. در این باره انسان‌شناسی فرهنگی که کلینورد گیرتز در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ معرفی کرد از نگاه تاریخ زندگی روزمره الگویی در تاریخ‌پژوهی بود. این رویکرد نشانه‌شناختی با فهم و برداشت گیرتز از توصیف نزدیک برخوردار بود (Geertz, 1973, p.3-30).

مارکسیست‌های فرهنگی قرار گرفته است. هدف تامسون از نگارش کتاب ساخته شدن طبقه کارگر انگلیس، نجات دادن جورابیاف بینوا ... و بافنده پارچه با دستگاه دستی خارج از رده از زیر بار تحقیر آیندگان بود (Thompson, 1966, p.12).

توجه مجله گذشته و حال بر زنان به مثابه مسئله تاریخی و موضوع جهت مطالعه و پژوهش باعث گسترده شدن دامنه مجله و نیز کشف و دریافت رویکردهای روش‌شناختی جدید شد. درواقع، بررسی زنان در مجله، از محل کار صنعتی به قلمرو خصوصی و داخلی تغییر یافت و بیش از گذشته به مسئله جنسیت توجه نشان داده شد. نظریه‌پردازان فمنیست بر این باور بودند که جنسیت امری طبیعی نیست؛ بلکه ساختی فرهنگی است که در زبان جای داده می‌شود.

از سوی دیگر، مجله از سال ۱۹۸۰ به نقش زبان و ساختارهای زبانی به عنوان عاملی سازنده در تجربه اجتماعی تأکید کرد. در این مورد، به رد زبان‌شناسی ساختاری لakan، فوکو و دریدا پرداخته شد. آنان معتقد بودند که زبان را باید بازتاب جامعه و مؤثر بر آن دانست. مجله به تدریج و به‌ویژه از سال ۱۹۹۰ هرچه خود را از مفروضات مارکسیستی اش آزاد کرد، بیشتر توانست به تجربه‌های مردم عادی نزدیک‌تر شود و سرانجام نگرش انتقادی مارکسیسم را اتخاذ کرد و این مجله مهم‌ترین عرصه بحث و گفتگو در تاریخ و علوم اجتماعی در انگلستان بود.

۸. تاریخ‌نگاری پست‌مدرن و تاریخ فرهنگی

در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ ام افزون‌بر مورخان غربی بلکه مورخان اروپای شرقی نیز به طرح پرسش در باب مفروضات تاریخ علوم اجتماعی کردند. یکی از دلایل اصلی این پرسش‌گری را می‌توان در انحطاط برداشت‌های کلان و انحطاط رویکردهای علم اجتماعی به تاریخ دانست. این گروه از مورخان به این مسئله باورمند بودند که تاریخ باید به اوضاع و احوال زندگی روزمره به‌گونه‌ای روی آورد که مردم عادی از سر می‌گذرانند. نقدی که به تاریخ علوم اجتماعی وارد می‌کردند این بود که مردمان به‌ویژه مردم خردپا در تاریخ علوم اجتماعی به اندازه تاریخ سیاسی نادیده گرفته شده‌اند و این نوع از تاریخ هم به تاریخ فرادست و زورمندان توجه و تمرکز کرده است.

فرهنگ پردازند. رویکرد تاریخ خُرد نیز بر این بود که از طریق سرنخ‌ها، دلالت‌ها و نشانه‌های مختلف به شناخت از گذشته دست یابد و بر این مسئله تأکید داشت که بیرون از متون تاریخی، واقعیتی وجود دارد که می‌توان آن را شناخت. در روش تاریخ خُرد ضمن آنکه به تردید در واقعیت قطعی سنتی پرداخته می‌شود بلکه دیدگاه مورخ، بخش ذاتی از گزارش محسوب می‌شود. دو اثر شاخص سنت تاریخ خُرد عبارت‌اند از: کتاب پنیر و کرم‌ها (عالَم آسیابانی در قرن شانزدهم) از کارلو گینزبورگ و نیز کتاب قدرت موروثی (ماجرای جن گیر) اثر جووانی لوی که به ترتیب در سال‌های ۱۹۷۵ و ۱۹۸۵ منتشر شدند. این آثار از ویژگی‌های روش‌شناسی مشترکی برخوردارند؛ از جمله آنکه هر دو تمرکز بر فرد در جایی معین دارند و از سوی دیگر، به بازسازی دقیق محیط اجتماعی و سیاسی می‌پردازند و هدف آنان، کشف دگرباره فرهنگ و فردیت افراد و گروه‌های کوچک به مثابه عوامل اصلی دگرگونی تاریخی است.

نتیجه‌گیری

مورخان تاریخ خُرد بر گسترهای درون روایت‌های تاریخی تمرکز می‌کنند و معتقدند که ارائه روایت کلان و بزرگ از روند رخدادهای تاریخی، امری ناممکن است. دال مرکزی مطالعات و بررسی‌های تاریخ خُرد را مردان و زنانی تشکیل می‌دهند که منابع سنتی آنها را نادیده گرفته‌اند و خاطرات، زندگی‌نامه‌ها، تاریخ شفاهی، دفاتر بازپرسی، و میراث مادی در بازسازی زندگی آنان نقش مهمی ایفا کرد. تاریخ شفاهی و گروه‌های تاریخ محلی نیز برای انتقال دادن تجارت زندگی مردم عادی در این مسیر به تاریخ خُرد کمک می‌کنند. این سنخ از نگاه به منبع‌شناسی در مطالعات تاریخ خُرد باعث می‌شد تا هدف مورخان تاریخ خُرد، اثبات تعمیم‌های گسترده نباشد؛ بلکه در صدد کشف و پی بردن به استثناء در درون تعمیم‌ها برآمدند. بنابراین، می‌توان گفت که تاریخ خُرد نه نفی زمینه‌های تاریخ اجتماعی گسترده بلکه مکمل آن است.

از دیدگاه گیرتر توصیف نزدیک ما را به فرهنگی می‌رساند که افراد به آن وابسته‌اند. بنا به تلقی گیرتر از آنجاکه مورخ و قوم‌شناس به تجربه دیگران دسترسی مستقیم ندارند، از این‌رو باید از طریق اعمال نمادین و آینینی که در پس نیات و اعمال فردی جریان دارد به شکلی غیرمستقیم به رمزگشایی این تجربه‌ها پردازد و دستیابی به فرهنگ را به این ترتیب ممکن گردداند. درواقع، تأکید بر آن است که تاریخ باید از توجه به نهادهای مرکزی به سمت حاشیه‌ها روی بیاورد و با توجه به اینکه تاریخ حاشیه‌ها و فردی در مقام بخشی از یک کل فرهنگی مطالعه می‌شود که به این ترتیب این سنخ از تاریخ خُرد نمی‌تواند بدون زمینه اجتماعی کلان باشد. گرایش به انسان‌شناسی تاریخی و رویکرد نمادین به فرهنگ از این موضوع سرچشمه می‌گرفت.

با پررنگ شدن این خط سیر فکری مشاهده شد که انبوه عظیمی از داده‌ها به ویژه داده‌های مربوط به میزان دارایی‌ها، ازدواج و مرگ، آمارهای مربوط به احوال شخصی، پیشینه محاکمات، سواد و... به رایانه داده می‌شد تا این مجموعه داده‌های مربوط به فرهنگ تحلیل شوند. تلقی گیرتر از فرهنگ همچون سامانه‌ای نشانه‌شناختی و یکپارچه بود و مطالعات علم اجتماعی براساس انبوه داده‌های کمی در معرض تردید قرار گرفت؛ زیرا تعمیم‌های علم اجتماعی در مقیاس بزرگ، واقعیت موجود را تحریف می‌کرد.

درواقع، پاییندی و تأکید اصلی تاریخ خُرد بر گشودن تاریخ به روش مردمی بود که با روش‌های دیگر حذف می‌شدند تا از این طریق به توضیح علیت تاریخی در سطح گروه‌های کوچک پرداخته شود. بین موضع نظری و روش‌شناختی که مورخان تاریخ خُرد و طرفداران فوکو و گیرتر اتخاذ می‌کنند، شباهت‌هایی وجود دارد؛ زیرا از یک سو هدف آنان همچون گیرتر، مطالعه تفسیری فرهنگ است و از سوی دیگر، همچون فوکو به بررسی این پرداخته‌اند که نهادهای قدرت چگونه ابزه‌های خاصی را حذف کرده‌اند (Muri and Ruggiero, 1991, p13).

مورخان تاریخ خُرد همانند آنچه که گیرتر انجام می‌داد، بر آن بودند تا از راه نشانه‌های منفرد و به ظاهر کم اهمیت به تفسیر

منابع

15. E.P. Thmpson (1966), *The Making of the English Working Class*, New York.
16. E.P. Thompson (1978), *The Poverty of Theory and other Essays*, London.
17. Edward Muir and Gudio Ruggiero, eds (1991), *Micro History and the Lost People of Europe*, Baltimore.
18. Emmanuel Le Roy Ladurie (1979), *The Territory of the Historian*, Chicago.
19. Fernand Braudel (1981), *The Structures of Every Life*, London.
20. George Duby (1993), *the Knight, the Lady, and the Priest: the Making of Modern Marriage in Medieval France*, Chicago.
21. Jacques Le Goff (1993), *Intellectuals in middle Ages*, Cambridge.
22. Jacques Le Goff (1980), *Time, Work, and Culture in the Middle ages*, Chicago.
23. Leopold Von Ranke (1973), *Theory and Practice of History*, Indianapolis.
24. Peter Burk (1991), *New Perspectives on Historical Writing*, State College, Penna.
1. پیتر برک (۱۳۹۴)، تاریخ و نظریه اجتماعی، ترجمه حسینعلی نوذری، تهران: طرح نقد.
2. پیتر برک (۱۳۸۱)، تاریخ و نظریه اجتماعی، ترجمه غلامرضا جمشیدیها، تهران: دانشگاه تهران.
3. جرج لیستهایم (۱۳۷۲)، تاریخ اروپا در قرن بیستم، ترجمه شهین احمدی، تهران: مجتمع فرهنگی و هنری لوح.
4. حسینعلی نوذری (۱۳۷۹)، *فلسفه تاریخ، روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری*، تهران: طرح نو.
5. روژه شارتیه، «تاریخ فرهنگی؛ رابطه فلسفه و تاریخ»، ترجمه حسینعلی نوذری، مجله تاریخ معاصر ایران، س، ۲، ش، ۶، ص ۱۰-۱۳۰.
6. رولان بارت (۱۳۷۵)، *اسطوره، امروز*، ترجمه شیرین دخت دقیقیان، تهران: نشر مرکز.
7. فرانسوا دوس (۱۳۹۶)، *تاریخ تکه‌تکه؛ از آنال تاتاریخ جدید*، ترجمه عبدالله ناصری طاهری و سمیه سادات طباطبایی، تهران: سمت.
8. گری جی همیلتون (۱۳۸۷)، *تاریخ‌نگاری و جامعه‌شناسی تاریخی*، ترجمه سیده‌اشم آقاجری، تهران: کویر.
9. گنورگ ایگرس (۱۳۸۹)، *تاریخ‌نگاری در سده بیستم*، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران: سمت.
10. مакс وبر (۱۳۹۷)، *روش‌شناسی علوم اجتماعی*، ترجمه حسن چاووشان، تهران: نشر مرکز.
11. یاکوب بورکهارت (۱۳۷۶)، *فرهنگ رنسانس در ایتالیا*، ترجمه محمدحسن لطفی، تهران: طرح نو.
12. الیابت کلارک (۱۳۹۶)، *تاریخ، متن، نظریه: مورخان و چرخش زبانی*، ترجمه هاشم آقاجری، تهران: انتشارات مروارید.
13. Art Berman (1988), *From the New Criticism to Deconstruction*, Urbana.
14. Clifford Geertz (1973), *The Interpretation of Culture*, New York.